

De jongen uit Buchenwald

Robbie Waisman en Susan McClelland

De jongen uit Buchenwald

Het aangrijpende verhaal van Robbie Waisman
en de andere 'jongens van Buchenwald' die het
concentratiekamp overleefden

ISBN 978-90-225-9106-2

ISBN 978-94-023-1621-6 (e-book)

NUR 402

Oorspronkelijke titel: *The Boy from Buchenwald*

Vertaling: Gerard Suurmeijer

Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: © Stephen Mulcahey / Trevillion Images

Foto's binnenwerk: © Robbie Waisman

Zetwerk: Pier Post

© 2021 Robbie Waisman en Susan McClelland

© 2022 Nederlandse vertaling Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

De uitgever heeft ernaar gestreefd alle rechten van derden te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen contact opnemen met Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor Gloria Waisman, de liefde van mijn leven,
en ter herinnering aan mijn familie,
die door de nazi's is vermoord.

Een van de eerste foto's van Romek Wajzman na de bevrijding van het Buchenwald concentratiekamp. Genomen in Écouis, Frankrijk, juli 1945.

Een paar van de jongens van Buchenwald in Frankrijk. Robbie staat rechts in de tweede rij, met zijn arm om de schouders van Abram 'Abe' Chapnik.

Inleiding

‘Als ik haar naam noem, keert de vroegere pijn terug. Haar vergeten, zeg je? Hoe kun je een levend mens vergeten?’

Sholem Aleichem

Ik weet nog waar ik vandaan kom.

Skarżysko-Kamienna, midden in het zuiden van Polen, ligt in de vallei van de rivier de Kamienna. Als je een lijn van Warschau naar Lublin, Kraków, Łódź en weer terug naar Warschau zou trekken, krijg je een soort cirkel met Skarżysko-Kamienna ongeveer op de plaats van het middelpunt. En zo was Skarżysko-Kamienna eigenlijk ook ontstaan: rond het treinstation dat deze plaatsen met elkaar verbond. Hoewel klein, stond Skarżysko-Kamienna bekend om zijn industrie, in het bijzonder de munitie-industrie, waarin in 1939 meer dan 4000 van de 19.000 inwoners van Skarżysko-Kamienna werkzaam waren. Państwowe Wytwórnice Uzbrojenia Fabrykę Amunicji, de nationale wapenfabriek, die wapens voor het Poolse leger fabri-

ceerde. Toen de nazi's Polen in september 1939 binnenvielen, namen ze de fabriek in beslag en gaven die aan een Duitse fabrikant, die de naam veranderde in de Hugo Schneider Aktiengesellschaft (HASAG). Veel Poolse arbeiders werden ontslagen en Joden werden gedwongen om zonder loon munitie voor de Wehrmacht te maken.

Al meer dan duizend jaar woonden er Joden in Polen; periodes waarin ze betrekkelijk vrij waren werden afgewisseld met tijden waarin ze werden vervolgd. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog had Polen van alle landen ter wereld de meeste Joodse inwoners. In Skarżysko-Kamienna woonden er ongeveer 2500. Onze Joodse gemeenschap werd een *sjtetl* genoemd. In heel Polen woonden meer dan drie miljoen Joden, verdeeld over vele andere sjtetls. In Warschau woonde de grootste groep Joden.

Toen mijn vader kort na 1920 ons huis in de Maya Tziejo – de 3 Meistraat – kocht, waren de Joden in Polen min of meer geaccepteerd en leefden ze in vrede. Onder de Poolse leider Józef Piłsudski hadden de Joden rechten. Joden mochten land en winkels bezitten, en bekleedden posities in de politiek, het leger en aan de universiteit. Skarżysko-Kamienna bloeide in de eerste decennia van de twintigste eeuw en trok een heleboel Joodse immigranten aan, onder wie mijn vader, die uit Rusland kwam. De eerste synagoge in Skarżysko-Kamienna werd in 1910 gebouwd. Een paar jaar later kwam er een Joodse begraafplaats.

In 1935 overleed Piłsudski. Daarna werd alles anders.

Maar ik wist weinig van dit alles toen ik in Polen woonde. Voor mij was Skarżysko-Kamienna een en al bos vol vogelgezang; winden voerden de warme, geurige rook van onze

schoorsteen mee; en van ons fornuis met de aroma's van ma-
ma's borsjtsj en runderborst.

Papa was kleermaker en handelaar in garen en band. Dat be-
tekende dat hij hoeden maakte, vooral de zwarte die *sjtreimels*
genoemd werden, bonthoeden met een brede rand die Joodse
mannen in Skarżysko-Kamienna droegen. Maar hij maakte
ook gewone hoeden en kostuums.

Papa, die Chil heette, had een breed gezicht en sterke schou-
ders en was ongeveer één meter tachtig lang, net als mijn oug-
dere broers Chaim, die in 1939 tweeëntwintig was, en Moisiej
van zeventien. Mijn twee andere broers, Motel van vijftien en
Abram van twaalf, begonnen hen langzaam in te halen. Er was
ook een meisje, mijn zuster Rachella, die we allemaal Leah
noemden. Zij was acht jaar ouder dan ik.

Hoewel papa fors gebouwd was, had hij een zachte stem
en iedereen mocht hem graag. De oudsten van Skarżysko-Ka-
mienna en mensen die ons stadje bezochten, kwamen naar
ons huis om papa passages uit de Thora te horen voordragen,
verhalen te horen vertellen zoals *Tevje de melkboer* of om raad
te vragen over politieke, religieuze en filosofische kwesties.
Papa hield boven alles van mama, die Rifka heette. Als ze langs
de rivier wandelden, hield hij altijd haar hand vast, terwijl
ik om hen heen rende en vlinders probeerde te vangen en in
de zomer stenen over het water keilde. In de winter schaatste
ik op de rivier, maar als ik opkeek zag ik mama en papa nog
steeds hand in hand lopen, maar nu dicht bij elkaar onder een
gebreide sjaal over hun schouders.

Voor mij waren mama, papa en Skarżysko-Kamienna syno-
niem met liefde, gelach en hartelijkheid.

Ik ben geboren op 2 februari 1931 en ik was de benjamin van het gezin. Ons houten huis was klein, met een dak van dakspanen. Ik deelde een bed en een slaapkamer met twee van mijn broers.

Mama's eten en zachte gezang wiegde me 's avonds in slaap, maar vaak werd ik weer wakker van het gesnurk van papa.

Mijn broers waren sterk en liepen harder dan wie ook in de stad bij hardloop- en voetbalwedstrijden. Mijn twee oudste broers waren ook knap, zo knap dat alle meisjes in katzwijn lagen. Zelfs als kind begreep ik dat al – het kleuren van de wangen van de meisjes, de manier waarop ze de pas inhielden, hun hoofd een beetje schuin naar opzij, wanneer een van mijn broers passeerde. Ik was er trots op dat ik deel uitmaakte van ons gezin. Ik wist dat ik net als mijn broers zou worden, als ik groot was, vooral zoals Moïsje, die aan de universiteit voor ingenieur wilde gaan studeren. Hij was altijd in de weer met draden en bouwde een radio, waarvan hij beweerde dat hij er Amerika mee kon bereiken. Ik wilde ook ingenieur worden.

Mama had altijd warme kippensoep voor mij op het kolenfornuis staan wanneer ik thuiskwam van mijn klusjes. Ik hielp papa. Ik veegde de lapjes stof bij elkaar die verspreid op de vloer van zijn atelier lagen en hield de meetlinten en speldenkussens vast wanneer hij bij een klant een pak paste. Ook moest ik de blokken hout die mijn broers hakten naar het schuurtje dragen en het pad naar de straat vegen. Die liep naar het centrum van Skarżysko-Kamienna, waar de bioscoop was waar ik het liefste heen ging.

Ook hadden we geweldige feestmaaltijden bij ons thuis. Ons gezin en allerlei gasten zaten dan aan de lange eiken tafel die

papa zelf had gemaakt, en dronken wijn uit glazen die mama alleen voor zulke gelegenheden uit de kast haalde. Wanneer het gesprek serieus werd en over de politiek in Polen ging, lieten de vrouwen de mannen en mijn oudere broers alleen. Onze Joodse gemeenschap was erg conservatief. Zelfs in de synagoge zaten de vrouwen op het balkon en de mannen beneden.

Een van mijn mooiste herinneringen was het huwelijk van mijn broer Chaim met Golda, de mooiste vrouw die ik ooit had gezien. Ze had gitzwart krullend haar, waarvan een krul als een omgekeerd vraagteken omlaag op haar voorhoofd hing. Golda had slanke smalle handen en ze danste door de kamer wanneer ze Jiddische volksliedjes zong of verhalen vertelde. Ze deed me aan een zwaan denken. Ik was verliefd op Golda. Ik wilde haar zelf hebben en vroeg papa zelfs of Golda mijn bruid zou kunnen zijn als de *sjadchen*, de huwelijksmakelaar, mijn huwelijk zou regelen. Maar ik was maar een kind en Chaim een man. Hij had zijn dienstplicht van twee jaar in het Poolse leger vervuld en had bijgetekend als officier, terwijl hij ondertussen allerlei karweitjes verrichtte zoals het plaatsen van hekken en het herstellen van huizen. Chaim had Golda veel meer te bieden dan ik, vertelde papa me. Ik zuchtte en slikte mijn tranen weg maar uiteindelijk verzoende ik me met de gedachte dat Golda altijd in mijn leven zou blijven als Chaims vrouw.

Op hun huwelijksfeest kon ik niet ophouden met eten – *chala*, gefilte *fisj*, opgerolde koolbladeren en gestoofde kip. Vervolgens danste ik de *hora*, almaar in het rond, voor ik me uit de kring losmaakte om nog wat te eten en aan tafel van vermoeidheid in slaap viel. Daarbij zakte mijn hoofd in een kom

zoet fruit en *smetana*. Toen ik weer wakker werd, mijn pony plakkerig van de honing, was iedereen aan het dansen in de achtertuin. Dus sprong ik overeind om mee te doen.

Toen ik omhoog keek naar de hemel, leek het of de sterren meedanstten.

Tussen de herfst van 1939 en de lente van 1945 vergat ik deze herinneringen. En toen ze uiteindelijk weer bovenkwamen, was het slechts bij stukjes en beetjes, zoals de lapjes stof die mama had verzameld om er haar lappendekens van te naaien.

Op 1 september 1939 viel het Duitse leger onder leiding van de Duitse Führer en zijn nazipartij Polen binnen. Het kostte de Wehrmacht, het Duitse leger, iets meer dan een maand om het land te bezetten.

De nazi's ontnamen ons Joden alle rechten.

In 1941 werd ons gezin uit ons huis gezet en moesten we verhuizen naar een Jodenwijk, een getto. Skarżysko-Kamien-na werd het tegenovergestelde van liefde en tegelijk met de duisternis die over ons neerdaalde vergat ik waar ik vandaan kwam.

Ik hield zo veel verborgen, weggestopt in een soort kluis in mijn binnenste. Ik veronderstel dat ik dat ook moest.

Mijn goede vriend dr. Robert Krell, een gepensioneerde psychiater, die als Joods kind tijdens de Holocaust ondergedoken had gezeten, zei ooit tegen me: 'Denk je dat je je de luxe van herinneringen kunt permitteren, wanneer alles in je op overleven gericht is?'

Jarenlang, terwijl ik nog een kind was, leefde ik van de ene minuut op de andere, niet wetend of de bewaker in mijn

buurt op het punt stond me te vermoorden. Ik wist niet waar mijn volgende beetje eten vandaan zou komen, als dat er al kwam. Ik wist niet wie ik kon vertrouwen en wie de man was die me zou verraden. Of het kind. Vele malen leek ik ten dode opgeschreven en elke keer ontsnapte ik op het nippertje aan het lot dat zoveel anderen trof.

In 1984 besloot ik voor het eerst mijn verhaal te vertellen, toen een zekere James Keegstra, een docent in Alberta, Canada, zijn leerlingen vertelde dat wat mij was overkomen, die afschuwelijke periode in de geschiedenis van de mensheid die bekend kwam te staan als de Holocaust, of de Shoah zoals de Joden in het Hebreeuws zeggen, nooit was gebeurd.

Van 1939 tot 1945 werden naar schatting zes miljoen van de ruim negen miljoen Joden in Europa door de Duitsers vermoord, vaak op een wrede, barbaarse manier zoals in gaskamers of bij meedogenloze medische experimenten. Onder hen anderhalf miljoen kinderen. De nazi's martelden en vermoordden ons massaal. Van de Poolse Joden was in 1945 ruim 90 procent gedood. Sommigen stierven door tegen de elektrische omheiningen van de kampen op te lopen waarin ze zaten opgesloten. Zij hadden de moed verloren.

Ik was erbij. Ik ben een kind dat de Holocaust heeft overleefd.

Het grootste deel van de tijd was ik slavenarbeider in een munitiefabriek waar ik wapens voor de Duitse soldaten maakte, en vervolgens, toen het tijj keerde, werd ik in een veewagen van Polen naar Duitsland vervoerd, waar ik uiteindelijk in het concentratiekamp Buchenwald bij Weimar terecht kwam. Op 11 april 1945 werd ik door het Amerikaanse leger bevrijd. Ik

was niet alleen. Onder de 21.000 gevangenen die het overleefden waren duizend jongens zoals ik.

Ik begon hierover te vertellen, aanvankelijk aarzelend en schuchter. Vervolgens kreeg ik meer zelfvertrouwen en sprak ik via de media in Noord-Amerika, daarna in Europa en uiteindelijk helemaal in Australië. Ik heb mijn verhaal zelfs in Duitsland verteld.

Tijdens dit alles ontdekte ik iets interessants. Ik merkte dat de Holocaust niet het enige was waarover ik moest spreken.

Langzaam, zoals mama met dunne draden een borduurwerkje maakte, ontdekte ik dat ik met nog een ander verhaal rondliep. Ik ben negenentachtig op het moment dat ik dit verhaal aan mijn medeauteur Susan McClelland vertel, dus vergeef me als ik misschien tijden door elkaar haal en zo nu en dan twee verschillende personen tot één laat samensmelten. Maar het thema, onze omschakeling, hoe wij, jongens die alles verloren hadden, weer een zin in het leven terugvonden, is volkomen realistisch. Hoe waren wij in staat door te gaan, waarbij velen van ons een opmerkelijk leven leidden als arts, jurist, geestelijk leider, professor, docent, ouder, liefhebbende echtgenoot en opa? Let wel, niet allemaal. Sommigen stierven jong, anderen worstelden met geestelijke of lichamelijke problemen. Maar de meesten van ons Buchenwaldjongens leidden een bijzonder bevredigend leven. Onder hen Elie Wiesel, die in 1986 vanwege zijn activisme en geschriften de Nobelprijs voor de Vrede kreeg. Hij was een van ons, de Buchenwaldjongens, zoals we door de pers werden genoemd.

In de concentratiekampen die wij ‘vernietigingskampen’ noemden, fluisterden de mannen ’s nachts: ‘Als iemand van

jullie dit overleeft, moeten jullie vertellen wat hier is gebeurd. De wereld mag dit nooit vergeten. Wat hier gebeurt, mag de wereld nooit nog eens laten gebeuren.'

Iets anders wat we niet mogen vergeten, is dat liefde sterker is dan haat.

En liefde, ontdekte ik, leidt ons naar huis.

I

*En de wilde dieren der woestijnen zullen de wilde dieren
der eilanden daar ontmoeten, en de duivel zal zijn metgezel
toeroepen; ook zal het nachtgedierte zich aldaar nederzetten,
en het zal een rustplaats voor zich vinden.*

Jesaja 34:14

De man droeg een smetteloze, lange blauwgrijze overjas met koperen knopen, een hakenkruis en insignes waarvan ik later hoorde dat ze zijn rang bij de Schutzstaffel aangaven, een paramilitaire eenheid van de Duitse nazipartij, beter bekend als de ss. De man had zijn hemelsblauwe ogen tot spleetjes geknepen, zijn voorhoofd gefronst, en hij wees naar mij.

Ik marcheerde met de mannen naar de munitiefabriek in Skarżysko-Kamienna, Polen. De fabriek heette de Hugo Schneider Aktiengesellschaft Metalwarenfabrik, maar iedereen sprak over de HASAG.

Ik werkte in de fabriek, net als duizenden andere Joden. We

waren allemaal slavenarbeiders. Niemand kreeg loon. Mijn werk bestond uit het stempelen van de initialen FES op granaathulzen voor de Wehrmacht. Ik stempelde 3200 hulzen tijdens elk van mijn ploegdiensten van twaalf uur, en dat zes dagen in de week. Toen ik bij de HASAG begon, in 1942, was ik elf. Gedurende de eerste paar maanden werkte ik zo hard dat ik de huid van mijn handen schaafde tot ze begonnen te bloeden. Maar als ik ophield met werken, zou ik doodgeschoten worden, wist ik. Ik had het de nazi's en de soldaten van andere legers die voor hen werkten met anderen zien doen. Ik werkte tot de wonden blaren werden die vereeltten tot keihard leer.

Gewoonlijk werkte ik in de dagploeg, die om zeven uur 's ochtends begon. Maar om de paar weken zat ik ook in de nachtploeg.

Terwijl ik met de mannen van mijn ploeg mee marcheerde, tilde ik mijn knieën hoog op in de hoop dat ik de ss'er kon laten zien dat ik gezond was. Maar desondanks gebaarde de ss'er dat ik uit de rij moest komen. 'Raus!' schreeuwde hij, wat Duits voor 'eruit' was. De Duitse taal verschilde in wezen niet zo veel van het Jiddisch dat ik thuis met ons gezin sprak. Dus ik kende al een paar woorden Duits toen ik bij de HASAG begon. Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog sprak ik de taal vrijwel vloeiend.

Ik slikte de brok weg die ik in mijn keel had gekregen en deed wat de ss'er had gezegd. Hij liep op me af en bleef zo dicht bij me staan dat ik zijn onaangename warme adem op mijn gezicht kon voelen. Ik rook zijn ontbijt van gebakken eieren met uien, toen hij zich vooroverboog om opnieuw 'Raus!' tegen me te schreeuwen. Toen draaide hij me om en stootte de kolf van zijn geweer tussen mijn schouderbladen.

‘Lopen,’ beval hij toen.

Ik kneep mijn ogen dicht omdat ik precies wist waar hij me heen voerde: naar de pick-uptruck die voor de poort naar de barakken stond, waarin wij slavenarbeiders opgesloten zaten wanneer we niet werkten.

Ik wist ook waarom ik eruit was gepikt. Veertien dagen lang had ik met koortsrillingen liggen zweten van de tyfus. Toen de koorts was gezakt en ik merkte dat ik nog altijd leefde, vermoedde ik dat een van de mannen in de barak, misschien papa’s vriend de koosjere slager, me onder zijn stromatras had verstopt en me water had gegeven. De Litouwse bewakers die voor de nazi’s werkten kwamen namelijk om zeven uur ’s morgens en zeven uur ’s avonds, wanneer de mannen van de dag- en de nachtploeg elkaar afwisselden, controleren of er niemand ziek was of zich in de barakken verstopte. Om de een of andere reden was ik niet ontdekt.

Toen we de pick-uptruck naderden deed ik mijn ogen open. ‘Weer eentje,’ snauwde de ss’er tegen de mannen die de truck bewaakten.

Vervolgens beval de ss’er dat ik in de laadbak moest klimmen. Daar zat een twintigtal andere mannen, broodmager, hun huid blauw van de ondervoeding, velen met schurftkorsten op hun gezicht van de diverse ziektes die door de barakken stroomden, zoals de rivier de Kamienna door Skarżysko-Kamienna stroomde. Er waren ook een paar mannen met een gele huid: dwangarbeiders die met picrinezuur werkten, een explosief dat verwant was aan TNT. Picrinezuur kleurde de huid en de ogen van deze arbeiders geel en verwoestte uiteindelijk hun nieren.

Ik wist dat we meegenomen werden naar het bos om vermoord te worden. Maar eerst zouden we ons eigen graf moeten graven.

‘Weer een rat,’ hoorde ik een van de bewakers zeggen.

‘Vreten voor de wormen.’

Ik rilde van angst en voelde urine langs mijn been omlaag druppelen.

Ik wist dat ik een risico had genomen door weer aan het werk te gaan hoewel ik nog steeds bleek was en me traag bewoog. Maar ik had geen keus gehad. Als ik het niet had gedaan, zou mijn afwezigheid uiteindelijk zijn opgevallen.

Toen mijn broer Abram samen met mij bij de HASAG werkte, kneepte hij voor het ochtendappel altijd in mijn wangen zodat ik er gezond uitzag. Ook stopte hij karton in mijn schoenen zodat ik langer en ouder leek. De nazi's hielden er niet van als kinderen werkten en ze stuurden velen van hen weg, waarschijnlijk de dood in.

Ik zat in de laadbak van de truck, helemaal achterin, en keek voor me uit, eerst naar de barakken – lang, grauw en zwart – en vervolgens naar de hemel erboven die kronkelde als rook. Mijn ogen kregen een wolk in de gaten die sneller voortdreef dan de andere. Het leek een eiland in een stormachtige zee. Het rillen, de huiver die zich diep in mijn lichaam had genesteld, hield plotseling op.

Ik kon licht zien, als de stralen van de zon, wat achteraf gezien op die dag onmogelijk moet zijn geweest.

Ik had het gevoel of er een soort zachte deken om me heen werd geslagen. Het bracht een kalmte met zich mee, een lichtheid die ik deze laatste drie jaar niet meer had gevoeld sinds

de Duitsers Polen onder de voet hadden gelopen en zich er meester van hadden gemaakt.

Ik ging sterven, maar opeens deed dat er niet meer toe.

Ik begon me dingen te herinneren die ik was vergeten sinds ik bij de HASAG was begonnen: mama die ‘Mijn kleine stad Belz’ voor me zong, papa die zijn *talliet* om me heen sloeg in de synagoge, voetballen met mijn oudere broers. Ik hoorde zelfs de stem van mijn zuster Leah, die me zei dat we elkaar zouden weerzien.

De donkere wolk die op een eiland leek, veranderde in vleugels als van een engel. *Azrael*, zei ik geluidloos. Ik voelde hoe Azrael, de engel die de zielen naar de hemel begeleidt, me zacht omhulde.

Ik werd overspoeld door liefdevolle herinneringen, waarvan ik wist dat ze bij me zouden blijven, waar ik ook heenging.

Ik klampte me niet langer vast aan het leven.

Ik hoorde mystieke geluiden van eolusharpen en kleine klokjes, en zelfs een zangkoor.

Ik zuchtte, wetend dat mijn adem me verliet.

Ik verkeerde in zo’n trance van schoonheid en verwondering, dat ik aanvankelijk de sterke hand die de kraag van mijn jas had gegrepen, helemaal niet voelde.

Ik werd van de truck getild.

De Duitser die vaak naar de HASAG kwam om de Joodse dwangarbeiders te inspecteren en van wie ik zeker wist dat hij een hoge rang bij de nazi’s bekleedde, omdat de Duitsers in de houding sprongen, hun hakken tegen elkaar sloegen, salueerden en ‘Heil Hitler’ riepen als hij langs liep, deze man haalde me van de truck. Wanneer Duitsers uit Duitsland de

fabriek bezochten, pronkte hij met mij en vertelde hun hoe snel en efficiënt ik werkte. Hij schreeuwde tegen de ss'er met het geweer dat ik te waardevol was, dat ik sneller werkte dan twee volwassen mannen bij elkaar. Ik had wat tijd nodig om op te knappen. Ik moest gered worden.

De zachte muziek stopte en mama en papa verdwenen.

Azrael was ook verdwenen. De lucht was donkergrijs en er stroomde regen uit.

Joe Dzuibek uit Łódź, Polen, schrijft op de zijkant van de trein:
'Waar zijn onze ouders?'